

Commemoració de centenaris

ANTONI DE GIMBERNAT I ARBÓS (1734 – 1816). BICENTENARI DE LA SEVA MORT

Lluís GUERRERO i SALA
Acadèmic numerari

El 17 de novembre de 2016 es commemora el segon centenari de la mort d'Antoni Gimbernat i Arbós, un dels més importants cirurgians catalans de la història, amb un lloc destacat en els annals de la cirurgia mundial.

El primer centenari fou celebrat el 1916 per la Universitat de Granada a iniciativa de Víctor Escribano, catedràtic d'Anatomia topogràfica i Operacions, que va pronunciar el discurs "*Datos para la historia de la Anatomía y Cirugía Española en los siglos XVIII y XIX*", que publicà el 1918 conjuntament amb l'obra de Gimbernat "*Nuevo método de operar en la hernia inguinal*", en un opuscle traduït al català i distribuït a tots els metges de Catalunya a proposta de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques, amb diversos suports institucionals i personals¹.

Antoni de Gimbernat i Arbós neix a Cambrils (Baix Camp) el 15 de febrer de 1734 en una llar de pagesos benestants, amb ramificacions genealògiques entre el notariat i escrivanies de l'època². És el cinquè de set germans. Fa els primers estudis a l'escola de Cambrils i després de perdre el pare cursa llatinitat als franciscans de Riudoms³. Cap el 1749 és a la Universitat de Cervera, a partir d'aquell any l'única de Catalunya en funcionament per imposició borbònica, i hi cursa el darrer any de llatinitat i els cinc de filosofia i humanitats. El 1756 és batxiller en Arts.

Per raons que no s'han pogut justificar documentalment s'inscriu en el Reial Col·legi de Cirurgia que l'Armada havia creat a Cadis el 1749⁴ seguint el projecte de Pere Virgili, un altre cirurgià de molt renom, de Villalonga del Camp (Tarragonès), prop de Cambrils. En poc temps es demostra que es tracta d'una excel·lent escola de cirurgians, necessària, moderna i de prestigi progressiu, que evita la vergonya de dotar l'Armada i l'Exèrcit de cirurgians estrangers, i que és decisiva a l'hora escombrar el galenisme i l'empirisme de la cirurgia militar i civil. La qualitat de la seva formació pràctica

es justifica amb escriure el lema de l'escut d'aquest Col·legi i dels que apareixeran: *Manu qua, auxilio quo*.

El 1758 Gimbernat esdevé col·legial practicant de cirurgia. Alumne del demostrador anatòmic i cirurgià major de l'Exèrcit Llorenç Roland, gendre de Virgili, el 1760 obté la plaça de col·legial intern, com a alumne destacat i es beneficia de les prerrogatives d'aquesta condició. El mateix 1760 Virgili reclama Roland a Barcelona per formar part del professorat del nou Reial Col·legi de Cirurgia que ha projectat a la capital catalana. Sense seu pròpia, comença l'activitat a l'Hospital de la Santa Creu (fig. 1) el curs 1760 – 1761 amb dotze alumnes seleccionats entre els practicants de l'Hospital sense demanar gaires requeriments, però l'any següent ja s'exigeix als que s'hi volen matricular la formació en llatí, lògica i física experimental. Per bé que alguns afirmen que Gimbernat va acabar els estudis a Cadis mentre substituïa al mestre absent⁵, en realitat encara estudiant però bon anatomista i hàbil dissector, acompanya Roland a Barcelona⁶ i de bon principi el jove fa de dissector anatòmic i dona les classes pràctiques d'anatomia, preparacions anatòmiques i embenatges amb tota solvència i reconeixement. Poc després de la col·locació de la primera pedra de l'edifici del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona el 7 de gener de 1762, supera la part teòrica i pràctica de la revàlida i esdevé cirurgià llatí.

Pere Virgili comença a preparar el claustre de professors de la institució que de moment funciona a l'Hospital General de la Santa Creu i que aviat tindrà seu pròpia, i demana a la Cort que Gimbernat hi consti com a mestre i cirurgià de l'Hospital. La joventut i manca d'experiència del candidat provoquen resistències i no ho aconsegueix, però continua la seva activitat docent a redós de Roland. El 1763 Virgili insisteix en la petició i hi afegeix, com a mèrit destacat, que Gimbernat ha servit l'Exèrcit; aquest fet, molt valorat, decanta la situació i el nomenen mestre honorari amb l'obligació de substituir qualsevol baixa temporal dels altres mestres sense percebre remuneració, però amb el dret de ser

mestre numerari quan es produeixi la primera vacant. En aquells moments té al seu càrrec una classe amb 186 alumnes. Pere Virgili aquell any torna a ocupar la plaça del Protobarberat i es trasllada a Madrid.

El dia 2 d'agost de 1763 contrau matrimoni amb Eulàlia Grassot i Ballester⁷, filla del mestre supernumerari del Col·legi Carles Grassot, cirurgià que gaudeix de notorietat a la ciutat. La cerimònia té lloc a la parròquia dels sants Just i Pastor de Barcelona i actuen com a testimonis el també professor Diego Velasco i el cirurgià major militar de l'Hospital Josep Payssa. Entre 1764 i 1779 el matrimoni tindrà sis fills que naixeran a Barcelona; alguns seran personatges destacats i un, en Carles, metge.

Abans del 29 de març de 1764, data d'inauguració del casalici, Gimbernat consta en el claustre professoral com a mestre supernumerari. El president és Pedro Perchet des de Madrid, el director Pere Virgili, el vicepresident i primer mestre és Llorenç Roland, i els altres mestres són Francesc Puig i Josep Payssa, cirurgians majors de l'Hospital, i Pedro Maville i Tomàs Rancé, cirurgians consultors. Aquell acte solemne, presidit pel marquès de la Mina, capità general de Catalunya, compta amb el discurs inaugural de Diego Velasco, exalumne del Col·legi de Cadis i ara professor del de Barcelona. Des d'aleshores cada any s'ha fet discurs inaugural de curs. El castellà és d'ús obligat i el català, prohibit: el Decret de Nova Planta és recent i plenament vigent.

El 1765 Gimbernat consta ja com a mestre numerari del Col·legi i Pere Virgili és a Madrid com a cirurgià de Cambra del rei. Al Col·legi hi roman Roland com a home fort i de confiança de Virgili, però poc a poc va eludint responsabilitats de les què se'n va apropiant el secretari Francesc Puig. Aquest es preocupa de l'ensenyament, de la lluita contra l'intrusisme, de la defensa dels drets dels cirurgians del Col·legi enfront de metges, doctors en medicina i de cirurgians empírics i gremis ròssec del passat. Gimbernat dona les lliçons d'Anatomia del primer curs dels cinc de carrera, i les d'Operacions de quart curs, que comprenen sobretot la cirurgia pràctica i l'obstetrícia.

El Col·legi de Cirurgia forma elits de cirurgians llatins de 2, 3, 5 i 9 exàmens que ocupen els millors llocs de l'exercici professional, però també cirurgians romancistes més bàsics, d'1 i 2 exàmens, que fan de sagnadors i cirurgians de pobles i practiquen la barberia per sobreviure. Així mateix dona titulació a dentistes, oculistes i llevadores. L'accés als estudis no és fàcil i requereix

tenir un mínim de disset anys, cal presentar una partida de baptisme, un certificat de "*vita et moribus*", un de netedat de sang, un d'aval econòmic pel cicle complet de formació i un certificat d'haver passat dos anys d'aprenentatge amb un cirurgià titulat i en exercici. Atès el prestigi que va adquirint el Col·legi, cada vegada s'hi matriculen més estudiants, però molts acaben abandonant els estudis pel rigor que s'exigeix i les dificultats sobrevingudes. Amb els temps s'anirà ajustant el nombre de matriculats amb el dels que finalment s'hi titulen⁸.

El 1765, en ocasió de la defunció de Josep Payssa, es planteja la seva substitució com a cirurgià major de l'Hospital per Antoni Gimbernat. L'Hospital és propietat de l'Ajuntament de Barcelona i de l'Església, representats conjuntament en la Molt Illustre Administració, organisme totpoderós que des dels inicis havia vist malament que la legislació borbònica posés les places de cirurgià de l'Hospital en mans del Col·legi. La MIA atorga la plaça de Payssa a Manuel Capdevila, cirurgià suplent de l'Hospital des de 1759, mentre Gimbernat reclama el seu dret. Virgili, Roland i Puig prenen partit, amb tota determinació, envers el seu protegit i amb el suport del Marquès d'Esquilache el contenciós es resol el 1766 a favor del mestre.

En aquesta època l'Hospital disposa de personal per atendre als malalts, entre ells tres doctors en medicina i dos metges de casa o practicants, varis cirurgians majors (entre els quals Gimbernat), un fadrí major de cirurgia que té al seu càrrec quatre fadrins de post i catorze practicants, llevadores, dides, cambriers i cambres; també hi col·laboren voluntaris i personal religiós de congregacions i les Darderes⁹. Per tenir una aproximació del nombre de malalts acollits, cal dir que més tard, a començament del 1786, és de 660. En aquella societat proliferen les germandats de socors mutus, una trentena, que són regulades oficialment¹⁰.

En una sessió del Reial Col·legi de 1765 explica la seva intervenció amb èxit d'un abscess hepàtic. Gimbernat és un docent pràctic amb grans coneixements anatòmics, encertat en el diagnòstic i un cirurgià molt hàbil, cada vegada de major renom, que afirma "el meu autor preferit ha estat sempre el cadàver...el cos humà és el llibre natural del què no m'apartaré gens i sempre el preferiré a qualsevol autor, fins i tot el més preclar i, d'aquests, seguiré al que menys s'allunyi d'aquest llibre". Allunyat del vell galenisme dona les seves classes al Col·legi, opera a l'Hospital i crea una col·lecció de teratologia que anys després farà cap a Madrid.

Gimbernat, l'any 1768, en una classe pública d'anatomia donada en aquest amfiteatre, explica l'estructura de l'arc crural. L'acurat coneixement d'aquesta regió anatòmica que segons Escribano mereixeria ser anomenada "regió de Gimbernat"¹¹, li permetrà operar les hèrnies crurals de forma innovadora. Alguns anatomistes posteriors han usurpat epònims d'estructures anatòmiques que ell ja havia descrit abans amb tot detall, com ara l'anomenat lligament de Cooper i el gangli de Cloquet o de Rossenmüller. El 5 d'octubre de 1768 llegeix el discurs inaugural de curs, en el què no s'està d'elogis als grans cirurgians entre els què cita a Pere Virgili i a La Peyronie.

En aquesta època encara persisteix la pugna entre metges i cirurgians i també entre centres docents, que es concreta entre la Universitat de Cervera i el Reial Col·legi de Cirurgia. A partir del 4 de març de 1769 els batxillers de medicina de Cervera són obligats pel reglament de 1768 a cursar al Col·legi els estudis d'Anatomia i Cirurgia. Els estudiants cerverins hi van ben a contracor, amb prepotència i menystenen el Col·legi i tot el que representa en front de la seva magna Universitat, i hi causen conflictes diversos. Un dia es posen d'acord i ocupen els seients de les primeres bancades de l'amfiteatre anatòmic, que no els corresponen en dret. Provoquen un gran aldarull en què arriben a insultar a Gimbernat, que està donant la classe, i als seus condeixebles col·legials¹². Això fa intervenir la guàrdia militar, que hi haurà d'estar present en altres ocasions.

S'ensenya amb models de cera i ceràmica, però sempre que és possible, amb cadàver. La dissecció dels cossos es fa sobretot a l'hivern, aprofitant l'alentiment del procés de putrefacció. Tot i amb això, les pudors a l'edifici devien ser considerables. Podem prendre com a referència un escrit posterior de l'època de Gimbernat a Madrid, en què signa un escrit amb Ribas i Fernández Solano sobre el Col·legi de San Carlos on descriuen "... exhalaciones infectas de las ropas tendidas, al mal aire que dentro se respira...por hedor de los lugares comunes...por los hálitos de los cadáveres y piezas anatómicas, por la vecindad del Campo Santo...por la ventilación disminuida con tapias cercanas...". Al Col·legi de Barcelona el pudor de la mort, de les latrines, de les humitats, dels fums de fogars i llànties, i la ferum de les persones també devien crear un ambient difícilment respirable, només apte per als acostumats.

Els anys 1772 i 1773 Gimbernat opera amb èxit dues hèrnies crurals estrangulades seguint un nou mètode

descobert per ell a partir de les seves observacions anatòmiques, en especial del lligament lacunar del canal femoral avui anomenat "lligament de Gimbernat", però no publicarà la seva tècnica fins una vintena d'anys després, quan la comunitat mèdica internacional ja la coneix per la transmissió oral iniciada pel mateix cirurgià a Barcelona i a Londres. El 1773 extreu un càlcul vesical amb un litòtom de creació pròpia. Aquell any llegeix de nou el discurs inaugural de curs en què alligona sobre els coneixements necessaris per a formar un bon cirurgià: una bona base de coneixements anatòmics, la dissecció de cadàvers i l'assistència a malalts. Entre altres coses, diu: "...com podrà executar meravelles semblants el que manqui d'aquelles disposicions naturals que tinc referides, d'un profund coneixement en Anatomia pràctica, d'una aplicació suma, i d'una assistència continuada als Hospitals? Certament que no pot esperar-ho de cap manera, perquè ni el discurs, ni la intel·ligència ni el coneixement de les parts esguerrades, ni la destresa necessària, no poden acompanyar-lo per a fer obres tan grans i prodigis d'aquesta classe, doncs és necessari posseir amb tota perfecció aquells principis i precises circumstàncies ja referides; d'altra manera és clar que no podien haver assolit molts malalts semblants beneficis, conforme han assolit des de l'establiment d'aquesta Reial Escola Anatòmico-Quirúrgica..."¹³. Gimbernat diu que cal conèixer bé la part del cos que està malalta de poder tractar-la millor; aquesta constitueix una perspectiva localicista del procés morbós¹⁴.

Carles III, observa l'èxit dels reials col·legis i a suggeriment de la seva Cort decideix crear-ne un de nou a Madrid, menys perifèric i capaç d'apropar l'assistència als seus súbdits i a la Cort. Amb aquesta fi determina, el 1774, que dos cirurgians de màxim prestigi facin una estada en altres països per incorporar altres formes de treball i tractament. L'encàrrec recau en Antoni Gimbernat, que aleshores té quaranta anys i una gran experiència, i en Marià Ribas, cirurgià major de l'Armada i catedràtic del Col·legi de Cadis. Gimbernat intenta que se li reservi la seva plaça de quart mestre i que mentre sigui fora l'ocupi un substitut, Josep Torner i Tutusaus, cirurgià llatí de nou exàmens amb dos anys d'experiència assistencial. Les intrigues de Pedro Custodio, Primer Cirurgià de Cambra i president del Col·legi des de Madrid, i tal vegada de Francesc Puig, fan que no s'accepti la substitució i la plaça no consti com a vacant fins al 1787¹⁵. El cirurgià deixa dona i fills sota tutela del seu sogre, Carles Grassot i inicien amb Ribas un periple de quatre anys per Europa que els duren a hospitals i uni-

versitats de París, Londres, Edimburg i Leiden, on treballen amb els grans cirurgians de l'època. A Londres, Hunter avala la seva nova tècnica de cura de l'hèrnia crural.

En aquesta època la cirurgia local mira a Europa, però mitjançant Gimbernat Barcelona fa una de les seves aportacions més importants als coneixements quirúrgics internacionals¹⁶.

El mes d'octubre de 1778 Gimbernat torna a Barcelona, a la seva tasca docent al Col·legi de Cirurgia i a l'assistencial de l'Hospital de la Santa Creu, amb més experiència i enriquit amb l'adquisició de coneixements renovats, que explica als alumnes i aplica als malalts. És un gran cirurgià pràctic, que fins i tot crea instrumental propi, però fa escasses publicacions.

El febrer de 1779 el rei el reclama a la Cort i es trasllada a Madrid amb el seu fill Carles. La seva esposa, embarassada, roman a Barcelona amb la resta de la mainada fins al part del sisè fill; posteriorment la família es reunirà a la capital del regne.

El 1780 el rei aprova la creació del Reial Col·legi de San Carlos i el 1787, per Real Cédula, les seves Ordinacions inspirades en bona part en l'ideari de Gimbernat; s'inaugura l'1 d'octubre de 1787 i comencen les seves Juntes literàries amb el discurs del cirurgià "*Nuevo método de operar en la hernia crural*". Pedro Custodio, Primer Cirurgià de Cambra, n'és president i Gimbernat i Ribas són nomenats directors perpetus del centre¹⁷; com a docents, el primer és catedràtic d'Operaciones i d'Álgebra Quirúrgica, i Ribas d'Afectos Mixtos i Lecciones Clínicas. En el curs 1787 – 1788 només hi ha tres inscrits, dels quals un és Carles Gimbernat i Grassot, el seu fill¹⁸. La lliçó inaugural del curs la pronuncia Antoni Gimbernat sobre les sutures quirúrgiques i com evitar el seu abús mitjançant embenatges. Acaba la dissertació amb una sàvia recomanació, lapidària: "*Ne videantur chirurgi esse carnifices, sed studiosi humane naturae conservatoris*".

Mentre és a Madrid, Gimbernat consta com a titular de la plaça de quart mestre del Col·legi de Barcelona fins al 1786; l'any següent ja figura com vacant i el 1788 s'adjudica a Domènec Vidal, natural de Vilaller (Alta Ribagorça), que a més en serà bibliotecari i un autor prolífic. En el període 1764 – 1794 el nombre total de graduats al centre barceloní és de 914²⁰. El Col·legi de San Carlos és el més gran de l'Estat però de moment amb ben poc alumnat.

El 1789 Gimbernat és cirurgià de Cambra de Carles IV, que l'any següent li concedeix privilegi de noblesa. El 1793 Gimbernat publica per fi el text "*Nuevo método de operar en la hernia crural*", un quart de segle després de practicar-lo per primera vegada a Barcelona. L'anglès Joseph Townsend l'inclou el 1795 en la seva obra "*A Guide to Health...*" en què el cita sovint i arriba a dir de Gimbernat que ha dissecat més cadàvers que cap altre anatòmic d'Europa. També es referiran al cirurgià i la seva tècnica diversos autors²¹, entre els quals Jaume Bonells i Ignasi Lacaba en la seva obra "*Curso completo de Anatomia del cuerpo humano*", publicada més tard, el 1820.

El 1795 es publiquen les noves Ordinacions reials del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona²², acuradament supervisades per Gimbernat, augmenten les seves càtedres però es sotmet el centre a una disciplina de caràcter militar, jerarquitzada i molt encarcarada, la qual cosa provoca les queixes de Salvà i Campillo²³. Segons sembla, aquesta desavinença entre Salvà i Gimbernat pot ser determinant perquè el cirurgià no ingressi en la Reial Acadèmia de Medicina Pràctica de Barcelona²⁴.

En algunes Juntes literàries del Col·legi de Barcelona posteriors a la Guerra Gran (1793 – 1795) se'l recorda, el 1796 i 1797, com a referent, en ocasió de presentacions de casos de fractura no reunida (pseudartrosi), abscessos hepàtics i hidrocele²⁵.

El 1799 aconseguix unificar els estudis de cirurgia i de medicina i es creen els Reials Col·legis de Medicina i Cirurgia o Facultat Reunida, entre ells el de Barcelona, però només duraran dos anys, fins el 1801. Després torna l'autoritat del Protomedicat i es recuperen les funcions docents que havien tingut sempre els col·legis, però que variaran amb el pla d'estudis de 1804. El 1799 contribueix a la creació dels col·legis de cirurgia de Burgos i Santiago, i el 1801 esdevé Primer Cirurgià Reial.

L'any 1802 el govern acorda que el rei visiti Catalunya i que Gimbernat, per la seva condició de Primer Cirurgià de Cambra, l'acompanyi. Per a l'anatomista es tracta d'una ocasió excepcional de tornar a l'escenari dels seus orígens acadèmics. Aleshores té 68 anys i el seu prestigi és molt gran²⁶. Visita el Col·legi de Barcelona i hi troba a faltar el record del pioner; arran d'això sol·licita que es col·loqui un bust de Pere Virgili en tots els col·legis de cirurgia, la qual cosa es du a terme tot seguit.

El 1803 recomana la creació a San Carlos del Museu d'Anatomia Comparada. Cada vegada té més càrrega

burocràtica, impulsa les Ordenances de 1804, contro-la els Col·legis de Cadis, Barcelona, Madrid, Santiago, Burgos, Salamanca i Mallorca, redacta el projecte del de Pamplona, i contribueix a dur el vaccí antivariolós a Amèrica. Seguint la seva dèria unificadora redacta el pla de reforma de les tres branques de l'Art de Curar, és alcalde examinador del Protomedicat i fins i tot fa una breu història dels col·legis de cirurgia. Durant la Guerra del Francès, sota el mandat de José Bonaparte manté les seves funcions.

El 1810, amb 76 anys i afectat de cataractes, Josep Ribas li opera un ull; una imprudència de Gimbernat fa que la intervenció acabi amb la pèrdua de visió d'aquell òrgan.

El 1811 presideix el Consell Superior de la Sanitat Pública, que integra les antigues Juntes Superiors de Medicina, Cirurgia i Farmàcia²⁷, però aquest ens serà efímer, ja que el 1812, l'any de la Constitució de Cadis, Ferran VII dissol el Consell i recupera les tres Juntes i aparta a Gimbernat de la presidència de la de Cirurgia. Ribas li opera l'altre ull i finalment queda cec. En aquella delicada situació el rei, el 1814, li retira la pensió, que tornarà a percebre el 1815. Vençut per la vellesa i la malaltia, mor a Madrid el 17 de novembre de 1816.

Quasi un segle després, l'any 1893 es reforma el departament anatòmic de la Facultat de Ciències Mèdiques de Barcelona i es fa una nova sala de dissecció i pràctiques d'anatomia. En la sessió inaugural de curs el degà, Joan Giné i Partagàs, proposa dedicar la sala de dissecció als grans anatomistes que han treballat entre aquells murs venerables, a Antoni Gimbernat i Josep Letamendi, i prenen l'acord de posar-hi medallons amb els seus busts esculpits en alt relleu. En la sessió de 28 de maig de 1894 es fa un acte solemne per descobrir aquests busts, en la què Carles Silóniz exposa la biografia de Gimbernat i Marià Batlles la de Letamendi²⁸.

Quan l'any 1906 la Facultat es trasllada al carrer de Casanovas, l'antic edifici del Col·legi té diversos usos fins que el 1929 s'assigna com a nova seu de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona. Aquesta institució li ret un nou homenatge el dia 24 de març de 1974; en aquella ocasió és objecte de parlaments recordant la seva brillant trajectòria i es col·loca un bust de marbre, obra de l'escultor Joan Rebull, en l'amfiteatre anatòmic que du avui el nom del cirurgià. En el mateix programa acadèmic, el 19 de maig següent a Cambrils, lloc on va néixer, es col·loca una còpia en bronze del mateix bust.

També es convoca un premi en ocasió del bicentenari de l'inici del seu itinerari europeu.

Actualment, el monumental amfiteatre anatòmic de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya (abans de Barcelona), un dels millors conservats d'Europa d'aquesta època, llueix en la seva cúpula el nom de Gimbernat, i el seu bust, ubicat en una fornícula, a curta distància del de Pere Virgili, observa estàtic i amatent l'activitat acadèmica que s'hi du a terme i la taula de dissecció que centra aquell espai noble.

BIBLIOGRAFIA:

- ESCRIBANO, V (1918) Fragments del discurs llegit en la solemne inauguració del curs acadèmic de 1916 a 1917 en la Universitat de Granada pel Professor En Víctor Escribano García e intitulat Datos para la Historia de Anatomia y Cirurgia Española en los siglos XVIII y XIX. In: *Homenatge fet a Gimbernat per La universitat de Granada i a la Cirurgia catalana pel Dr. Víctor Escribano. Publicació feta per iniciativa de l'Academia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya amb la cooperació econòmica de distintes entitats i personalitats de la regio catalana*. Imp. Badia Canyeny. Barcelona.
- PAGAROLAS, L (1985) *Els Gimbernat i el Cambrils del segle XVIII*. pp 85-86. Edicions de l'Ajuntament de Cambrils. Reus.
- GIMBERNAT, A (1828) *Sucinta noticia del Sr. D. Antonio de Gimbernat*. Imp. Sierra y Martí. Barcelona.
- GUERRERO, L (2014) Professors del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona. *Rev R Acad Med Cat*, 29 (4): 159-163.
- PI-SUNYER, J (1936) Antoni Gimbernat. Fundador del Col·legi de Cirurgia de San Carlos. pp 83-84. In: GABARRÓ, P (ed). *Tres treballs premiats en el concurs d'homenatge a Gimbernat*. Societat de Cirurgia de Catalunya. Barcelona.
- ALBIOL, R (1999) *Pere Virgili (1699 – 1776). Fundador dels Reials Col·legis de Cirurgia d'Espanya*. p 140. Fundació Uriach 1838. Barcelona.
- CALBET JM, CORBELLA J (1982) *Diccionari biogràfic de metges catalans*. v. 2, p. 48-49. Fundació Vives Casajuana i Seminari Pere Mata de la UB. Barcelona.
- MASSONS, JM (1994) Els estudiants del "Real Colegio de Cirugía" de Barcelona al segle XVIII. *Gimbernat*, XXI: 11.
- UN HERMANO DE LA CARIDAD (1935) *Los Hermanos del Hospital de la Santa Cruz*. pp 67-68. Gráfica Casucom. Librería Casulleras. Barcelona.
- ZARZOSO, A (2006) *L'exercici de la medicina a la Catalunya de la Il·lustració*. p 97. Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut, 10. Manresa.

- FERRER, D (1968) *Cirujanos del "Camp" en el siglo XVIII*. p 133. Asociación de Estudios Reusenses. Reus.
- MASSONS, JM (1993) *Francesc Puig (1720 – 1797) i els cirurgians del seu temps*. p 123. Seminari Pere Mata de la UB. PPU. Barcelona.
- GIMBERNAT, A (1934) *Oració inaugural que per a l'obertura dels estudis celebrada al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona el dia 5 d'Octubre de 1773, digue Don Antoni Gimbernat Ajudant Major dels Exèrcits de Sa Majestat, Cirurgià Major de l'Hospital Reial i General, i Professor del dit Col·legi*. p XXXI. Editada per la Societat de Cirurgia de Catalunya en commemorar el segon centenari de la naixença de Gimbernat, i en ocasió de celebrar-se el VIIIè Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana. Barcelona.
- MARTÍNEZ, A (1999) El Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona a l'Europa de la Il·lustració. In: Cid F (ed) *Cinc conferències sobre Pere Virgili*. p 108. Fundació Uriach 1838. Barcelona.
- USANDIZAGA, M (1964) *Historia del Real Colegio de Cirugía de Barcelona (1760 – 1843)*. p 160. Instituto Municipal de Historia de la Ciudad. Ajuntament de Barcelona. Barcelona.
- CORBELLA, J (2016) *Història de la Medicina Catalana*. 2a. ed. vol. I, p 497. Editorial El Dau. Barcelona.
- SALCEDO, E (1926) *Obras de Don Antonio de Gimbernat precedidas de un estudio biobibliográfico del mismo*. v. I, p 226. Biblioteca Clásica de la Medicina Española, VI. Real Academia Nacional de Medicina. Madrid.
- APARICIO, J (1956) *Historia del Real Colegio de San Carlos de Madrid*. p 29. Publicaciones de la Universidad de Madrid. Editorial Aguilar. Madrid.
- GIMBERNAT, A (1987) *Disertacion Ynaugural sobre El recto uso de las Suturas y su abuso Leida en la primera abertura del RI. Colegio de Cirugia de Sn. Carlos*. p 39. In: Schüller A (ed) *Hospital Universitario San Carlos 1787 – 1987*. Universidad Complutense. Ediciones Eudema. Madrid.
- MASSONS, JM (2002) *Història del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona*. p 104. Fundació Uriach 1838. Barcelona.
- SPRENGEL, K (1815) *Histoire de la Médecine depuis son origine jusqu'au dix-neuvième siècle*. Traducció de Jourdan, AJL. vol. 7, p 183-184. Imprimerie de Lebégue. París.
- CARRERAS, M (1968) *Ordenanzas de S. M. que deben observarse por el Real Colegio de Cirugía de Barcelona, Cuerpo de Cirugía Militar, Colegios subalternos y cirujanos del Principado de Cataluña*. Publicaciones de la Cátedra de Historia de la Medicina de la UB, vol. 2. Barcelona.
- PI-SUNYER, J (1936), *opus cit.*, p 120.
- PI-SUNYER, J (1936), *opus cit.*, p 122.
- PÉREZ, N (2007) *Anatomía, Química i Física experimental al Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona (1760 – 1808)*. Doctorat en Història de la Ciència. Universitat Autònoma de Barcelona.
- CHINCHILLA, A (1846) *Anales históricos de la Medicina en general y biográfico – bibliográfico de la espanyola en particular*. vol. IV, p 261. Imprenta de D. José Mateu Cervera. València.
- APARICIO, J (1956), *opus cit.*, p 135.
- SILÓNIZ C, BATLLÉS M (1894) *Homenaje á los Dres. Gimbernat y Letamendi. Discursos biográficos leídos por los doctores D. Carlos de Silóniz y D. Mariano Batllés y Bertrán de Lis en el Anfiteatro de la Facultad de Medicina de Barcelona el día 13 de Octubre de 1894*. Imprenta de Henrich y Cía. Barcelona.

Estàtua d'Antoni de Gimbernat a l'Amfiteatre anatómic de la RAMC de Catalunya